

O najstarszych śladach kultu św. Jakuba Większego na Pomorzu Gdańskim i w Ziemi Chełmińskiej

Wstęp

Obecność świętych w życiu Kościoła dynamizowała się z każdym kolejnym wiekiem jego istnienia. Zauważmy jednak, że pamięć o nich miała przede wszystkim charakter patronalny. Żyjący chrześcijanie szukali u nich ochrony, opieki, pośrednictwa, wstawiennictwa itd.¹ Pragnienie posiadania świętego patrona osiągnęło swoje apogeum w średniowieczu i dotyczyło zarówno miejsc, pojedynczych osób, jak i różnych grup społecznych². Mimo różnych tendencji w historii kultu świętych, zjawisko to przetrwało i możemy je obserwować do dnia dzisiejszego.

Tematem niniejszego artykułu jest ukazanie wybranych przejawów kultu jednego z najbardziej popularnych świętych okresu średniowiecza, mianowicie św. Jakuba Apostoła, na Pomorzu, a dokładnie w tej części Pomorza (włącznie z Ziemią Chełmińską), która w średniowieczu znalazła się granicach państwa zakonu krzyżackiego w Prusach. Pod względem podziału kościelnego dotyczy to terytorium diecezji chełmińskiej oraz Archidiakonatu Pomorskiego diecezji wrocławskiej³.

¹ J. B. Lehner, *Patron*, [w:] *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 8, Freiburg 1986, kol. 187 n; A. Angenendt, *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes von frühem Christentum bis zur Gegenwart*, München 1994; tenże, *Patron*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 6, Stuttgart 1999, kol. 1806–1808; A. Rutkowski, *Patron*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 15, Lublin 2011, kol. 59–60.

² A. Vauchez, *Święty*, [w:] J. Le Goff (red.), *Człowiek średniowiecza*, Warszawa–Gdańsk 1996, s. 424.

³ O organizacji diecezjalnej na omawianym terenie zob.: A. Radziwiński, *Kościół w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach 1243–1525. Organizacja, uposażenie, ustawodawstwo, duchowieństwo – wierni*, Malbork 2006, s. 9–78.

Dla analizowanego obszaru, z istniejącego stanu badań nad kultem św. Jakuba, trzeba wymienić przede wszystkim prace: Eriki Tidick⁴, Waldemara Rozynkowskiego⁵ oraz Jerzego Domaśłowskiego⁶.

Św. Jakub, ale który?

Analizując źródła mamy niejednokrotnie trudności z rozróżnieniem, o którego z Jakubów może chodzić: Większego, czy Mniejszego. Wynika to z tego, że w źródłach, szczególnie tych średniowiecznych, brakuje doprecyzowania atrybucji jakubowej, mówi się, bowiem ogólnie o św. Jakubie. Odniesmy się w tym miejscu do przykładu świątyni nowomiejskiej w Toruniu: w księdze ławniczej Nowego Miasta Torunia pod rokiem 1424 odnotowano: *6 mr. czins der kirchen czu s. Jacob*⁷; w księdze kamlarii miasta Torunia pod rokiem 1463 czytamy, że: *der rath vornuget der kirchen S. Jacobi dy 15 mr. und 19 sc.*⁸; w księdze ławniczej Starego Miasta Torunia pod rokiem 1470 odnotowano: *3 mr. der kirchen czu S. Jacob*⁹. Jak widać mamy tu do czynienia z ogólnym odnotowaniem patrona świątyni toruńskiej, którym był na pewno św. Jakub, jednak bez precyzyjnego wskazania postaci.

Jak zauważono w historiografii pewną sugestią, co do rozróżnienia obydwu świętych może być fakt, że św. Jakub Mniejszy występuje często w to-

⁴ E. Tidick, *Beiträge zur Geschichte der Kirchen-Patrosinien im Deutschordenslande Preussen bis 1525*, „Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Ermland”, 22, 1926, s. 373–374, 444–445.

⁵ W. Rozynkowski, *Patrocinia kościołów parafialnych w diecezji chełmińskiej w średniowieczu*, „Zapiski Historyczne”, 65, 2000, z. 3–4, s. 45–70; tenże, *Omnes Sancti et Sanctae Dei. Studium nad kultem świętych w diecezjach pruskich państwa zakonu krzyżackiego*, Malbork 2006; tenże, *Św. Jakub – patron obiektów sakralnych w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] A. Sroka (red.), *Szpital i kościół św. Jakuba. 600 lat fundacji gildii szyprów w Gdańsku*, Toruń 2009, s. 28–47; tenże, *Św. Jakub Apostoł – patron kościoła i parafii*, [w:] K. Kluczajd (red.), *Dzieje i skarby kościoła świętojakubskiego w Toruniu*, Toruń 2010, s. 9–19; tenże, *Średniowieczne przejawy kultu św. Jakuba na Pomorzu – wybrane zagadnienia*, [w:] W. Rozynkowski, A. Zajączkowska (red.), *Drogi św. Jakuba na obszarze krajów południowego wybrzeża Bałtyku*, Łębork 2010, s. 19–32.

⁶ J. Domaśłowski, *Wyobrażenia św. Jakuba w gotyckiej sztuce Pomorza Wschodniego*, [w:] A. Sroka (red.), *Szpital i kościół św. Jakuba. 600 lat fundacji gildii szyprów w Gdańsku*, Toruń 2009, s. 48–101.

⁷ *Księga ławnicza Nowego Miasta Torunia (1387–1450)*, wyd. K. Ciesielska, Toruń 1973 (Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 63), nr 988; zob. także indeks, s. 373.

⁸ *Księga kamlarii miasta Torunia 1453–1495*, wyd. K. Mikulski, K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2007, s. 152.

⁹ *Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1456–1479)*, wyd. K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2007 (Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 99), nr 885.

warzystwie św. Filipa¹⁰. Jest to związane z tym, że obydwaj święci byli wspomniani w kalendarzu liturgicznym razem tego samego dnia, tzn. 1 maja.

W wątpliwych sytuacjach przy rozróżnianiu obydwu świętych pomagają nam często dopiero źródła nowożytne, zabytki ikonograficzne, czy wreszcie tradycja kultu danego świętego w konkretnym miejscu. Odnośnie historii kultu św. Jakuba w Polsce przyjmuje się, tak, jak i w całej Europie, że od wczesnego średniowiecza rozpowszechnił się zwłaszcza kult św. Jakuba Większego¹¹. Wydaje się jednak, że rozwój jego kultu przyczyniał się także do rozwoju kultu św. Jakuba Mniejszego. Nie możemy, więc patrzeć na obydwie postaci, jako wzajemnie wykluczające się. W związku z tym podczas kwerendy źródłowej należy zwrócić uwagę na to, czy obok św. Jakuba Większego nie spotykamy przypadkiem także odniesień do śladów pamięci o św. Jakubie Mniejszym, bo jest to możliwe.

W liturgii

Możemy założyć, że najstarsze przejawy kultu interesującego nas świętego pojawiły się na omawianym obszarze dzięki liturgii. Mamy tu najpierw na myśli obecność św. Jakuba w kalendarzu liturgicznym, który wyznaczał rytm roku kościelnego¹².

Św. Jakub trafił do kalendarza liturgicznego bardzo wcześnie. Na Wschodzie jego wspomnienie liturgiczne jest obecne od pierwszych wieków chrześcijaństwa, w Kościele zachodnim kult świętego możemy śledzić trochę później. Zauważmy, że w kalendarzu jerozolimskim z V wieku wspomnienie świętego występuje wspólnie ze św. Janem Ewangelistą, w dniu 29 grudnia. W pełnym średniowieczu, jego wspomnienie liturgiczne spotykamy powszechnie pod datą 25 lipca. Dodajmy jeszcze, że św. Jakub Większy występuje w średniowieczu w całej Europie w różnych kalendarzach liturgicznych, zarówno diecezjalnych, jak i zakonnych¹³.

¹⁰ J. Rajman, *Średniowieczne patrocinia krakowskie*, Kraków 2002, s. 150–151.

¹¹ W. Schenk, *Kult świętych w Polsce. Zarys historyczny*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 13, 1966, z. 4, s. 81.

¹² Zob.: K. A. H. Kellner, *Heortologie oder die geschichtliche Entwicklung des Kirchenjahres und der Heiligenfeste von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Freiburg 1911; W. Zaleski, *Rok Kościelny*, t. 1, Warszawa 1989, s. 7–14; B. Nadolski, *Liturgika*, t. 2, *Liturgia i czas*, Poznań 1991, s. 18 n.; M. Kunzler, *Liturgia Kościoła*, Poznań 1999, s. 605; H. Wąsowicz, *Kalendarz chrześcijański*, [w:] Z. J. Kijas (red.) *Czas i kalendarz*, Kraków 2001, s. 117–158; W. Rozyrkowski, *Chrześcijański porządek czasu. Wybrane aspekty z okresu średniowiecza*, [w:] K. Kluczwajd (red.), *Zegary i zegarmistrzostwo w Polsce*, Toruń 2005, s. 12–18.

¹³ H. Wąsowicz, *Kult św. Jakuba Apostoła w Polsce do połowy XVI wieku w świetle ksiąg liturgicznych*, [w:] R. Knapieński (red.), *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo-Wschodniej*, Lublin 2002, s. 25–46.

Mając na uwadze powyższe stwierdzenia możemy przyjąć, że kult św. Jakuba Apostoła pojawił się na omawianym obszarze wraz z pierwszymi misjonarzami, czyli od momentu wprowadzania tu chrześcijaństwa. Możemy nawet założyć hipotetycznie, że pierwszy raz przywołano osobę interesującego nas świętego, kiedy dnia 25 lipca wspomniano w liturgii jego osobę. Kiedy to było? Ze względów oczywistych trudno operować precyzyjnymi datami, ale możemy przyjąć, że na obszarze Pomorza Gdańskiego oraz w Ziemi Chełmińskiej mogło to mieć miejsce już w końcu X wieku. Na ciągły i systematyczny kult liturgiczny św. Jakuba trzeba było jednak poczekać, gdyż był on możliwy na Pomorzu Gdańskim od XII wieku, natomiast w ziemi chełmińskiej dopiero od początku XIII wieku.

W kalendarzach obowiązujących w średniowieczu na obszarze państwa zakonu krzyżackiego, tak jak i w całej Europie i w diecezjach polskich, w tym w diecezji włocławskiej (w skład, której wchodził Archidiakoniat Pomorski) wspomnienie św. Jakuba Większego obchodzono dnia 25 lipca. Odnotujmy także, że wspomnienie świętych Filipa i Jakuba Młodsze obchodzono także na wymienionych obszarach wspólnie w dniu 1 maja¹⁴. Dodajmy jeszcze, że w kalendarzu krzyżackim, który obowiązywał w diecezji chełmińskiej, obydwa wspomnienia jakubowe celebrowano w wysokim rycie *duplex*¹⁵. Przypomnijmy, że w tej wspólnocie zakonnej święta stopniowano następująco (od najwyższych): *totum duplex, duplex, semiduplex, novem lectionum, trium lectionum* oraz *commemoratio (memoria)*¹⁶.

Odwołanie do dnia liturgicznego wspomnienia św. Jakuba Większego spotykamy w szeregu średniowiecznych źródeł. Być może szczególnie badania pozwoliłyby, np. na ukazanie pewnych prawidłowości, co do tego właśnie dnia ich wystawiania. Odwołajmy się chociażby do *Kroniki ziemi pruskiej* Piotra z Dusburga. Pod latami 1292 i 1293 spotykamy informacje, że w okolicach święta Jakuba Apostoła miały miejsce wyprawy braci zakonnych na Litwę¹⁷. W kontynuacji tejże kroniki pod rokiem 1343 odnotowano pokój polsko-krzyżacki, który został zawarty także w „dniu świętego Jakuba”¹⁸. W tym samym tekście odnotowa-

¹⁴ *Chronologia polska*, pod red. B. Włodarskiego, Warszawa 2007, s. 171–172.

¹⁵ Zob. W. Rozynkowski, *Omnes Sancti et Sanctae Dei. Studium nad kultem świętych w diecezjach pruskich państwa zakonu krzyżackiego*, Malbork 2006, s. 53, 54, 56, 58.

¹⁶ H. Piwoński, *Kult świętych w zabytkach liturgicznych Krzyżaków w Polsce*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 47, 1983, s. 318.

¹⁷ *Piotr z Dusburga. Kronika ziemi pruskiej*, wyd. J. Wenta, tł. S. Wyszomirski, Toruń 2004, s. 181, 183.

¹⁸ Tamże, s. 242.

no, że „W roku Pańskim 1393, w dniu świętego Jakuba, zmarł wspomniany Konrad z Wallenrode”¹⁹. Wreszcie z tego samego źródła dowiadujemy się, że „około święta świętego Jakuba” działania wojenne prowadziły wojska polskie: w 1422 roku w Ziemi Chełmińskiej, a w 1431 roku na Litwie²⁰. Tak, więc mamy kilka wydarzeń, które związane są ze wspomnieniem liturgicznym św. Jakuba. W ich świetle wydaje się, że nie przypadkowo działania wojenne rozpoczynano w okolicach święta jakubowego.

Patron kościołów parafialnych

Jak wspomniano wyżej o świętych myślano przede wszystkim, jako o patronach. Jednym z elementów tego zjawiska stał się patronat świętych nad obiektami sakralnymi. Rzeczywistość ta została nazwana pojęciami: patrocinium lub wezwanie²¹. Zauważmy, że patronat świętych nie ogniskował się tylko na świątyni, ale także na wspólnocie, która się w niej gromadziła, a więc patron świątyni był patronem wspólnoty parafialnej, a szerzej świętym orędownikiem wszystkich, którzy przebywali w miejscu, któremu on patronował.

O tym, że obecność świętych była niezwykle ważna dla obiektu sakralnego oraz gromadzącej się w nim wspólnoty świadczy najlepiej fakt, że zarówno kościoły, kompleksy szpitalne, jak i wspólnoty, np. parafialne, właśnie od nich otrzymywały swoje nazwy. Mówimy przecież, np.: o kościele św. Jana, o kościele św. Mikołaja, czy o szpitalu św. Jerzego. Także w stosunku do parafii używamy określeń, np.: parafia św. Antoniego, parafia św. Małgorzaty, czy parafia św. Jakuba.

Interesującego nas świętego spotykamy w dwóch przypadkach, jako patrona parafii miejskich. Na obszarze diecezji chełmińskiej dotyczy to kościoła parafialnego w Nowym Mieście Toruniu. Przypomnijmy, że miasto to zostało lokowane w 1264 roku. Zauważmy przede wszystkim, że nie znamy niestety ani dokumentu fundacyjnego, ani konsekracyjnego kościoła, czyli źródeł, które wymieniałyby patrocinium w jego oficjalnym brzmieniu (takich dokumentów dla średniowiecza, w tym i dla państwa zakonnego zachowało się generalnie bardzo mało). Nie jesteśmy jednak pozbawieni źródeł informujących nas o tym, komu oddano pod opiekę nowomiejską świątynię parafialną.

¹⁹ Tamże, s. 245.

²⁰ Tamże, s. 250, 252.

²¹ Zob. A. Witkowska, *Titulus ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999, s. 49–58.

Informacje o wezwaniu odczytujemy z inskrypcji, które umieszczono wewnątrz i na zewnątrz prezbiterium świątyni. Dodajmy, że powstały one po 1311 roku. W inskrypcji obiegającej wewnątrz chóru czytamy, że w 1309 roku rozpoczęto budowę świątyni: IN HON[OREM SANC]TI IACOBI APOSTOLI MAIORIS²². Tak, więc wznoszona świątynia powstawała ku czci św. Jakuba Apostoła Większego. Przypomnijmy, że zachowana do dzisiaj świątynia leży na szlaku Drogi Polskiej św. Jakuba, powołanej do istnienia w 2006 roku.

W opracowaniach można spotkać czasami informację o patronacie św. Jakuba nad kościołem parafialnym w Chełmży. Wydaje się, że jest to pokłosie błędnych informacji, które spotykamy w niektórych źródłach. Dla przykładu takie właśnie wezwanie zawarto w opisie stanu diecezji chełmińskiej z 1743 roku, który uczynił dla papieża biskup chełmiński Andrzej Stanisław Załuski (1739–1746). Z innych źródeł wynika jednak jednoznacznie, że patronem kościoła chełmżyńskiego od średniowiecza był św. Mikołaj²³. Dodajmy, że świątynia ta istnieje do dnia dzisiejszego²⁴.

Na Pomorzu Gdańskim, czyli w granicach Archidiakonatu Pomorskiego diecezji włocławskiej św. Jakub patronował kościołowi parafialnemu w Lęborku. Przypomnijmy, że miasto to zostało lokowane w 1341 roku. Zachowana do dzisiaj świątynia jakubowa została wzniesiona do początku XV wieku²⁵. Zauważmy, że ze względu na kilkunastowieczną obecność kultu św. Jakuba w tym miejscu, a także na jego ogromny renesans w ostatnich latach, święty ten został ogłoszony w 1998 roku patronem Lęborka, a w 2010 roku świątynia świętojakubska została podniesiona go rangi Diecezjalnego Sanktuarium św. Jakuba Apostoła²⁶.

Może trochę zaskakiwać brak patronatu jakubowego nad kościołem parafialnym w rozbudowanej średniowiecznej aglomeracji Gdańska. Miejsce to chcemy widzieć, głównie z racji położenia, jako ważne w kulcie św. Jakuba, szczególnie w odniesieniu do ruchu pielgrzymkowego. Wydaje się, że jest to jednak tylko nasze rozbudowane oczekiwanie, które nie ma odzwierciedlenia w średniowiecznej rzeczywistości.

²² L. Krantz-Domasłowska, J. Domasłowski, *Kościół świętego Jakuba w Toruniu*, Toruń 2001, s. 50.

²³ W. Rozynkowski, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w diecezji chełmińskiej w czasach panowania zakonu krzyżackiego*, Toruń 2000, s. 141, p. 75.

²⁴ P. Birecki, *Dzieje sztuki w Chełmży*, Chełmża 2001, s. 28–30.

²⁵ J. Mielcarz, *Pod panowaniem krzyżackim (1308–1454)*, [w:] J. Lindmajer, T. Machura (red.), *Dzieje Lęborka*, Poznań 1982, s. 57; E. Kal, *Lębork*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 84.

²⁶ Zob. P. Pawlik, *Świątynia pw. Św. Jakuba Apostoła w Lęborku na europejskiej sieci Camino de Santiago (Dróg do Jakuba)*, [w:] W. Rozynkowski, A. Zajączkowska (red.), *Drogi św. Jakuba na obszarze krajów południowego wybrzeża Bałtyku*, Lębork 2010, s. 67–77.

Patronat jakubowy nad wiejskimi kościołami parafialnymi na omawianym terenie należał do częstszych – spotykamy go 9 razy. Nie zapominajmy jednak, że świątyń tych było znacznie więcej, a więc i proporcje muszą być inne. W diecezji chełmińskiej św. Jakuba, jako patrona spotykamy w następujących parafiach (w nawiasach podano czas lokacji miejscowości): Bobrowo (druga połowa XIII wieku), Dąbrówka Królewska (koniec XIII wieku), Kazanice (połowa XIV wieku), Ostrowite k. Łasina (pierwsza połowa XIV wieku) oraz Wielkie Radowiska (1340 rok).

Na obszarze Archidiaconatu Pomorskiego diecezji włocławskiej spotykamy w średniowieczu cztery wiejskie kościoły parafialne, którym patronował św. Jakub. Najstarszy patronat jakubowy związany jest prawdopodobnie z kościołem parafialnym w miejscowości Kłodawa Gdańska. Jest to jedna z najstarszych parafii na Pomorzu Gdańskim. Istniała na pewno w drugiej połowie XIII wieku. Pierwsza znana informacja o miejscowości pochodzi już z 1280 roku²⁷. Informacje o wezwaniu znamy jednak dopiero z wizytacji z 1583 roku²⁸. Następną świątynią parafialną oddaną pod opiekę św. Jakuba spotykamy w Oliwie. Została ona wzniesiona obok rozbudowanego kompleksu klasztornego cystersów. Parafię powołali do istnienia zakonnicy, zapewne w drugiej połowie XIII wieku. Oliwska świątynia jest dwunawowa, najstarsza jej część, czyli nawa główna została wzniesiona na przełomie XIII/XIV wieku²⁹.

Kolejny kościół parafialny spotykamy w miejscowości Niewieścín. Parafia pochodzi prawdopodobnie z końca XIV wieku³⁰. Pierwszą informację o wezwaniu posiadamy jednak dopiero z wizytacji z 1583 roku³¹. Co ciekawe wizytacja z roku 1584 wspomina o podwójnym wezwaniu: Trójcy Świętej i św. Jakuba³². Wydaje się, że głównym patronem świątyni był jednak św. Jakub. Wezwanie trynitarne spotykamy bardzo rzadko w przypadku kościołów parafialnych. Pojawienie się Trójcy Świętej może wskazywać na fundamentalną prawidłowość, że każdy z kościo-

²⁷ M. Grzegorz, *Osady Pomorza Gdańskiego w latach 1309–1454*, Warszawa–Łódź 1990, s. 157.

²⁸ *Visitationes Archidiaconatus Pomeraniae Hieronimo Rozrażewski Vladislaviensi et Pomeraniae episcopo factae*, (dalej *Visitationes*), wyd. S. Kujot Toruń 1897–1899 (*Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, t. 1–3), s. 41.

²⁹ Zob.: D. Dekański, L. Wetesko, *Oliwa*, [w:] A. M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek (red.), *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, *Katalog męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej*, Poznań 1999, s. 279; K. Dąbrowski, *Opactwo cystersów w Oliwie od XII do XVI wieku*, Gdańsk 1975, s. 165–166.

³⁰ W. Szulist, *Przeszłość obecnych obszarów diecezji pelplińskiej do 1772 r.*, Pelplin 2000, s. 49.

³¹ *Visitationes*, s. 84.

³² Tamże, s. 135.

łów był budowany na chwałę Trójjedynego Boga³³. Nie można oczywiście wykluczyć, że w pewnym okresie używano wobec tej świątyni podwójnego wezwania.

Ostatnią parafią, której patronował św. Jakub jest parafia w Dzierżążnie. Istniała ona na pewno w XIV wieku³⁴. Wezwanie św. Jakuba Apostoła znamy dopiero z wizytacji z 1583 roku³⁵. Wydaje się jednak, że sięga ono średniowiecza. Nie posiadamy informacji wskazujących na inne patrocinium. Św. Jakuba, jako patrona spotykamy także w kolejnych wizytacjach³⁶.

W literaturze można spotkać stwierdzenia, że kościół parafialny pod wezwaniem św. Jakuba znajdował się także w miejscowości Żukowo. Wydaje się jednak, że jest to błędna interpretacja nazwy miejscowości „Sucou”, którą spotykamy w bulli Innocentego III z 1201 roku³⁷.

Patron szpitali

Św. Jakuba, jako głównego patrona obiektów szpitalnych spotykamy tylko, i to nie można wykluczyć, że w dwóch przypadkach, w Gdańsku. Początki fundacji szpitala w Starym Mieście Gdańsku sięgają 1409 roku, kiedy to gildia szyprów gdańskich wystąpiła do wielkiego mistrza Ulryka von Jungingen z prośbą o umożliwienie założenia zakładu opiekującego się ubogimi, chorymi i poszkodowanymi żeglarzami. Fundacja szpitalna została zrealizowana w 1415 roku. Pełne wezwanie świątyni szpitalnej zawiera dokument refundacyjny wielkiego mistrza Pawła Rusdorfa, wystawiony w 1432 roku. Czytamy w nim, że kościół szpitalny miał następujących patronów: św. Jakuba Większego, św. Krzysztofa oraz św. Katarzynę³⁸. Nie mamy wątpliwości, że pierwszym i głównym patronem tego miejsca był św. Jakub. To on od średniowiecza po dzień dzisiejszy identyfikuje nie tylko sam kościół, ale istniejący przy nim przez wieki kompleks szpitalny.

³³ W. Rozynkowski, *W poszukiwaniu średniowiecznych patrocinów – o świętych państwa zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] Z. Zyglewski (red.), *Polska w kręgu polityki, kultury i gospodarki europejskiej. Księga pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin prof. Maksymiliana Grzegorza*, Bydgoszcz 2007, s. 136.

³⁴ W. Szulist, *Przeszłość obecnych*, s. 43.

³⁵ *Visitationes*, s. 76.

³⁶ Tamże, s. 165.

³⁷ Przekonywująco dowodzi tego B. Śliwiński, *Wieś Żukowo wedle najdawniejszych źródeł pisanych*, [w:] B. Śliwiński (red.), *Dzieje Żukowa, Żukowo 2003*, s. 36–41.

³⁸ A. Szarszewski, *Szpital i kościół św. Jakuba w Gdańsku. Zarys historyczny*, Toruń 1999, s. 13–14, 162; P. Oliński, *Fundacje mieszczańskie w miastach pruskich w okresie średniowiecza i na progu czasów nowożytnych (Chełmno, Toruń, Elbląg, Gdańsk, Królewiec, Braniewo)*, Toruń 2008, s. 483–486.

Historyk Piotr Oliński wskazuje, że w granicach Młodego Miasta Gdańska istniał jeszcze jeden szpital, któremu patronował św. Jakub³⁹. Informacje, być może właśnie o nim spotykamy w latach trzydziestych i czterdziestych XV wieku w księdze rady Młodego Miasta⁴⁰. Kompleks z kaplicą mógł służyć trędowatym. Jeżeli tak było rzeczywiście, to szpital ten posiadał charakter zamknięty. Zauważmy, że w granicach państwa zakonnego obiekty szpitalne przeznaczone dla chorych na trąd były oddawane przede wszystkim pod opiekę św. Jerzego (było ich przeszło 40)⁴¹. Czyżby w tym przypadku odstąpiono od tego zwyczaju? Zastanawiające jest jednak przede wszystkim samo tak bliskie występowanie dwóch obiektów szpitalnych, którym patronował św. Jakub⁴². Być może wyjaśnienia tej interesującej rzeczywistości należy poszukiwać w tym, że były to obiekty o diametralnie różnym przeznaczeniu. Podsumowując, zagadnienie to wymaga dalszych szczegółowych badań, gdyż nie możemy wykluczyć, że przywołane wyżej źródła dotyczą jednak szpitala w Starym Mieście Gdańsku. A więc mielibyśmy tylko jedną fundację szpitalną poświęconą św. Jakubowi.

Dodajmy, że w Europie w średniowieczu spotykamy szpitale, które oddawano pod patronat św. Jakuba Większego. Nie było to jednak zjawisko częste⁴³. Dla przykładu, w diecezji würzburskiej natrafiamy na cztery takie miejsca, a w diecezji bamberskiej na dwa kościoły szpitalne⁴⁴. Być może większa częstotliwość występowania jakubowych kompleksów szpitalnych w Europie Zachodniej związana była, z obecnym tam, bardziej intensywnym ruchem pielgrzymkowym do Santiago de Compostela.

Brakuje szczegółowych badań nad obecnością św. Jakuba w szpitalach w średniowiecznej Polsce. Wydaje się jednak, że było to zjawisko mar-

³⁹ P. Oliński, *Fundacje mieszczańskie*, s. 486.

⁴⁰ *Księgi Młodego Miasta Gdańska 1400–1455 [1458–1459]*, wyd. K. Kopiński, P. Oliński, Toruń 2008 (Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 100), nr 132, 158, 178, 228.

⁴¹ W. Rozyński, *Omnis*, s. 149–150; tenże, *O świętym Jerzym – patronie kościoła*, [w:] *100-lecie kościoła pod wezwaniem Matki Boskiej Zwycięskiej i Świętego Jerzego w Toruniu*, Toruń 2007, s. 147–160.

⁴² Tylko jeden szpital o wezwaniu jakubowym wymienia w swoim artykule poświęconym wezwaniom średniowiecznych szpitali gdańskich A. Szarszewski, *Patrocinia średniowiecznych szpitali gdańskich*, [w:] B. Śliwiński (red.), *Kaci, święci, templariusze*, (Studia z dziejów średniowiecza, nr 14), Malbork 2008, s. 377–382.

⁴³ Zob. M. Santos Noya, *Zeugnisse des Kultes in Patrozinien, Hospizen und Bruderschaften*, [w:] K. Herbers, D. R. Bauer (red.), *Der Jakobuskult in Süddeutschland. Kultgeschichte in regionaler und europäischer Perspektive*, Tübingen 1995, s. 38.

⁴⁴ Zob. M. Schneider, *Jakobus – ein Deutschordenspatron?*, [w:] *Der Jakobuskult in Süddeutschland*, s. 132–133; R. Plötz, *Święty Jakub Apostoł w europejskim krajobrazie patrociniów ze szczególnym uwzględnieniem Frankonii*, [w:] *Kult św. Jakuba Większego Apostoła*, s. 84.

ginalne. Odwołajmy się do badań przeprowadzonych nad wezwaniami kościołów szpitalnych w średniowieczu na terenie diecezji krakowskiej. Na tym rozległym obszarze wśród 67 znanych tytułów kompleksów szpitalnych w ogóle nie spotykamy interesującego nas świętego⁴⁵.

Patron kościoła klasztornego

Bardzo skromnie zaznaczył się św. Jakub, jako patron zakonnych obiektów sakralnych. W granicach państwa zakonnego spotykamy go tylko w Chełmnie, i to jako współpatrona świątyni franciszkańskiej. Towarzyszy on wielkiemu świętemu doby średniowiecza, mianowicie św. Mikołajowi⁴⁶. Tak skromną obecność św. Jakuba w środowisku zakonnym możemy tłumaczyć między innymi stosunkowo niewielką liczbą fundacji zakonnych w całym państwie krzyżackim.

Patron innych świątyni

Św. Jakuba Większego spotykamy także w jednym przypadku, jako patrona kościoła filialnego. Świątynię taką znajdujemy w Archidiakonacie Pomorskim. Interesującemu nas świętemu oddano pod opiekę niewielką świątynię przy murach miejskich w Starogardzie Gdańskim. Dodajmy, że w XVI wieku przejęli ją protestanci, a w 1655 roku została zburzona przez Szwedów⁴⁷.

Patron ulic

Patronat jakubowy nad obiektami sakralnymi wychodził poza mury świątyni. Ilustrują to bardzo dobrze nazwy ulic, które spotykamy w sąsiedztwie kościołów. I tak, źródła opisujące przestrzeń wokół świątyni często używają odniesienia do patrona świątyni. Odwołajmy się do bardzo reprezentatywnego przykładu, odnoszącego się, bowiem do świątyni parafialnej, który spotykamy w średniowieczu w Nowym Mieście Toruniu. Otaczające świątynię nowomiejską ulice (trakty) występują

⁴⁵ Zob. M. Spórna, *Wezwania kościołów i kaplic szpitalnych w diecezji krakowskiej do 1539 r.*, „Nasza Przeszość”, 98, 2002, s. 549–564.

⁴⁶ Zob. F. Schultz, *Geschichte der Stadt und des Kreises Culm*, Danzig 1876, s. 110; W. Rozynkowski, *Omnes*, s. 128; M. G. Zieliński, *Chełmno civitas totius Prussiae metropolis XVI–XVIII w.*, Bydgoszcz 2007, s. 52, 200.

⁴⁷ J. Fankidejski, *Utracone kościoły i kaplice w dzisiejszej diecezji chełmińskiej*, Pelplin 1880, s. 241–242; P. Oliński, *Starogard w dobie średniowiecza*, [w:] M. Kallas (red.) *Dzieje Starogardu*, t. 1, *Historia miasta do 1920 roku*, Starogard Gdański 1998, s. 77.

w źródłach pod nazwami: ul. Św. Jakuba (s. *Jacobgasse, Jacobsstrasse, am s. Jacob Thor, bey s. Jacob Thor*); ul. Przy Kościele św. Jakuba (*keygen s. Jacobiskirche, bey s. Jocobskirche, bey sinte Jocobe, dem S. Jacobs Kirche uber*); ul. Za Kościołem św. Jakuba (*hinder der kirchen sente Jacobe, hinder sinte Jacob, hinter S. Jacobs Kirchhoffe, bey S. Jacob Kirche, an der Stadt Mauer hinder S. Jacobs Kirche*)⁴⁸. Trudno poszukiwać na omawianym obszarze tak rozbudowanego podobnego przykładu. Jest to jednak związane z tym, że św. Jakuba spotykamy rzadko, jako patrona świątyń w miastach.

Patron kaplic i ołtarzy

Św. Jakub to także patron kaplic i ołtarzy we wnętrzach świątyń. Możemy przypuszczać, że ołtarze jemu poświęcone znajdowały się w wymienionych wyżej obiektach sakralnych, którym on patronował (w sumie jest ich kilkanaście), ale na pewno nie tylko tam. Z innych obiektów wiemy, np., że w Głównym Mieście Gdańsku ołtarz św. Jakuba znajdował się w kościele św. Jana, natomiast kaplica poświęcona temuż świętemu mieściła się w kościele parafialnym Najświętszej Maryi Panny⁴⁹.

Patron bractw

Św. Jakub swoim patronatem obejmował nie tylko obiekty sakralne i ołtarze, ale także grupy społeczne. Takim przykładem patronatu jakubowego było powstawanie bractw, które jego właśnie obierały, jako swojego orędownika. Wiemy, że jedno z takich bractw funkcjonowało przy kościele św. Jana w Głównym Mieście Gdańsku. Nie znamy dokładnej daty jego powstania, przyjmuje się jednak, że zostało ono założone przed 1492 rokiem⁵⁰. Członkowie bractw gromadzili się zapewne przy ołtarzu swojego patrona, który dodajmy spotykamy w wymienionej wyżej świątyni⁵¹. Patronat św. Jakuba nad bractwem ukazuje nam wymiar wspólnotowy jego kultu.

⁴⁸ K. Mikulski, *Nazwy ulic Nowego Miasta Torunia w pierwszej połowie XVIII wieku*, [w:] *Polska i jej wschodni sąsiedzi (od średniowiecza po czasy współczesne)*, Toruń 1996, s. 169–185; tenże, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII w.*, Toruń 1999, s. 372, 378, 382.

⁴⁹ P. Oliński, *Fundacje mieszczańskie w miastach pruskich w okresie średniowiecza i na progu czasów nowożytnych (Chełmno, Toruń, Elbląg, Gdańsk, Królewiec, Braniewo)*, Toruń 2008, s. 241, 280–281, 293.

⁵⁰ I. Czarciński, *Bractwa w wielkich miastach państwa krzyżackiego w średniowieczu*, Toruń 1993, s. 44.

⁵¹ P. Oliński, *Fundacje mieszczańskie*, s. 293.

Patron ludzi (imiona)

Patronat jakubowy możemy rozpatrywać także jeszcze w innym kontekście, mianowicie nadawanych w średniowieczu imion. Przypomnijmy, że chrześcijaństwo było jednym z głównych źródeł, z którego przez wieki je czerpano, poza tym ono także bardzo wyraźnie dowartościowało samo imię oraz moment jego nadania (poprzez sakrament chrztu św.). Pod względem pochodzenia były to głównie imiona przejęte z Pisma Świętego oraz imiona świętych męczenników i wyznawców, przede wszystkim z okresu pierwszych wieków chrześcijaństwa. Skarbiec imion chrześcijańskich znacznie wzbogacił się w średniowieczu, kiedy to do licznej już rzeszy świętych dołączono szerokie grono nowych postaci: papieży, misjonarzy, biskupów, opatów, zakonodawców, członków panujących dynastii itd.⁵²

Jednym z najbardziej popularnych imion męskich w średniowieczu było imię Jakub. Brakuje szczegółowych badań nad przywołanym zagadnieniem dla omawianego obszaru. Kiedy przeglądamy jednak średniowieczne źródła, szczególnie miejskie, w których pojawia się wiele osób, to często natrafiamy na imię Jakub. Na nasze potrzeby możemy się jednak odnieść do fragmentarycznych badań, które uczynił Krzysztof Mikulski dla Starego Miasta Torunia. Sporządził je na podstawie zachowanych spisów podatkowych z lat 1394 i 1455⁵³. Spis z 1394 roku wymienia 1250 imion męskich, natomiast z 1455 roku nieznacznie więcej – 1265. Spotykamy w nich odpowiednio 86 i 71 rodzajów imion. Najbardziej popularne imiona męskie w Starym Mieście Torunia na podstawie wskazanego źródła z 1394 roku to: Johann (284), Nicolaus (227), Peter (153), Heinrich (63), Matthias (38), Herman (35), Jacob (35) oraz Martin (32). W świetle spisu z 1455 roku wyglądało to następująco: Johann (239), Nicolaus (190), Peter (95), Matthias (75), Martin (59), Jacob (56), Michael (56) oraz Georg (53)⁵⁴.

Jak widać popularność imienia Jakub w średniowiecznym Toruniu jest bezsporna. Chociaż trudno to udowodnić, to jednak wydaje się, że za tą rzeczywistością kryje się także patron świątyni nowomiejskiej. Podobnie mogło być i w innych miejscowościach, w których spotykamy patronat świętojakubowy, ale nie tylko. Przecież w średniowieczu takie elementy jak: liturgia, kalendarz liturgiczny, wreszcie patron wspólnoty parafialnej, to podstawowe źródła inspiracji i w konsekwencji popularności imion w kręgu kultury chrześcijańskiej.

⁵² Zob. W. Rozynkowski, *Omnes Sancti*, s. 241 i nn.

⁵³ K. Mikulski, *Pułapka niemożności. Społeczeństwo nowożytnego miasta wobec procesów modernizacyjnych (na przykładzie Torunia w XVII i XVIII wieku)*, Toruń 2004, s. 260–264.

⁵⁴ Tamże, s. 261, 263.

Odwołajmy się jeszcze do badań Radosława Krajniaka nad imionami duchowieństwa wchodzącego w skład pruskich kapituł katedralnych. Okazuje się, że imię Jakub należało także do grona najbardziej popularnych, dokładnie nosiło je na pewno aż 22 duchownych. Popularniejsze były tylko imiona: Jan (177), Mikołaj (82) oraz Henryk (60). Jakub z kolei wyprzedzał w częstotliwości takie imiona jak: Andrzej (17), Piotr (15), Konrad (14), Wawrzyniec (11), czy Bartłomiej (8). Zauważmy jednocześnie, że popularność imienia Jakub odpowiada popularności patronatu jakubowego nad obiektami sakralnymi w granicach całego państwa zakonnego w Prusach⁵⁵.

Pielgrzymki

Kolejnych śladów obecności św. Jakuba należy poszukiwać w ruchu pielgrzymkowym. Pielgrzymki towarzyszyły chrześcijaństwu od początku. Były one niewątpliwie związane z kultem świętych, jednak i wykraczały poza jego ramy (były przecież także związane np. z kultem eucharystycznym). Pielgrzymowanie nabrało w chrześcijaństwie szczególnego znaczenia – bowiem cały Kościół określony został mianem pielgrzymującego⁵⁶.

W dziejach Kościoła ruch pielgrzymkowy jest bardzo trwałą cechą życia religijnego, pomimo zmieniających się przez wieki trendów pobożnościowych. Mamy tu również do czynienia ze zjawiskiem bardzo dynamicznym. Pielgrzymowanie to oczywiście także jedna z podstawowych cech religijności człowieka doby średniowiecza⁵⁷. Pośród wielu różnych miejsc, które przyciągały wiernych w tej epoce wyjątkowe zajmuje oczywiście Santiago de Compostela⁵⁸. Nie będzie przesadą, jeżeli

⁵⁵ R. Krajniak, *Imiona przedstawicieli duchowieństwa pruskich kapituł katedralnych w średniowieczu. Próba wykorzystania materiału onomastycznego do badań nad kultem świętych*, „Kommunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1(270), 2011, s. 87–89.

⁵⁶ Zob. B. Nadolski, *Liturgika*, t. 3, *Sakramentalia, błogosławieństwa*, Poznań 1992, s. 257–263; A. Witkowska, „*Peregrinatio religiosa*” w *średniowiecznej Europie*, [w:] H. Manikowska, H. Zaremska (red.) *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, Warszawa 1995, s. 9–16.

⁵⁷ Zob. A. Witkowska, *Przemiany w ruchu pielgrzymkowym i praktyce odpustów w kościele zachodnim w XIV–XV w.*, „Znak”, 23, 1971, nr 205–206, s. 892–900; R. Oursel, *Pèlerins du Moyen Âge. Les hommes, les chemins, les sanctuaires*, Fayard 1978; *Le pèlerinage (Cahiers de Fanjeaux nr 15)*, Fanjeaux 1980, s. 257–268; J. Chélini, *Dzieje religijności w Europie zachodniej w średniowieczu*, Warszawa 1996; J. Chélini, H. Branthomme, *Drogi Boże. Historia pielgrzymek chrześcijańskich*, Warszawa 1996; D. Webb, *Pilgrims and Pilgrimage in the Medieval West*, London 2001; N. Ohler, *Życie pielgrzymów w średniowieczu. Między modlitwą a przygodą*, Kraków 2000.

⁵⁸ Zob.: R. Bartnicki, K. Kuźniak, *Jakub Starszy Apostoł*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 708–709; M.-L. Favreau-Lilie, *Von Nord- und Ostsee ans „Ende der Welt“*:

stwierdzimy, że właśnie to miejsce ogniskowało kult jakubowy w całym chrześcijaństwie.

Wiemy, że do miejsc pielgrzymkowych położonych w całej Europie, w tym i do głównego miejsca kultu św. Jakuba Większego, pielgrzymowali także mieszkańcy omawianego obszaru⁵⁹. Przez Gdańsk przechodził szlak pielgrzymi do Santiago de Compostela⁶⁰. Chociaż zagadnienie to wymaga szczegółowych badań odwołajmy się do kilku przykładów. Do Composteli udali się: w końcu XIV wieku mieszczanin gdański Herman von Ruden, w I poł. XV wieku Jakub Lubbe z Lichnowów na Żuławach oraz w 1479 roku kronikarz gdański Krzysztof Beyer⁶¹. Potwierdzeniem podejmowanych do Santiago de Compostela pielgrzymek może być średniowieczna metalowa muszla pielgrzymia, którą odkryto w Elblągu oraz zapisy w testamentach mieszczan elbląskich świadczące o prawdopodobnym podjęciu pielgrzymki⁶². Chociaż przywołane przykłady nie dotyczą bezpośrednio omawianego obszaru to jednak, możemy być pewni, że podobne zjawisko miało miejsce na Pomorzu i w ziemi chełmińskiej. I tu być może także doczekamy się odkryć muszli, tak charakterystycznych dla kultu św. Jakuba Większego.

Być może śladem ruchu pielgrzymkowego do Composteli są zachowane do dnia dzisiejszego niewielkie figurki św. Jakuba. Jedna z nich o wy-

Jakobspilger aus dem Hanseraum, „Hansische Geschichtsblätter”, 117, 1999, s. 93–130; A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Drogi św. Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*, Kraków 2008, ss. 130; H. Manikowska, *Jerozolima – Rzym – Compostela. Wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza*, Wrocław 2008, s. 365 i n.; J. A. Fernandez, *Dlaczego tak wielu zmierzało do Santiago de Compostela? Pielgrzymowanie i troska o podróżnych w średniowieczu*, [w:] P. Roszak (red.), *Dysputy nawarryjskie w Toruniu*, Toruń–Pampeluna 2010, s. 115–124.

⁵⁹ A. Mańkowski, *Pielgrzymki Pomorzan w wiekach średnich*, „Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej”, 79, 1936, s. 247–258; S. Kwiatkowski, *Klimat religijny w diecezji pomezkańskiej u schyłku XIV i w pierwszych dziesięcioleciach XV wieku*, Toruń 1990, s. 98–99; A. Paner, H. Paner, *Gdańszczanie na pielgrzymkowych szlakach w XIV i XV wieku*, [w:] *Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych*, Gdańsk 1998, s. 174–177; G. Nawrońska, *Dokąd pielgrzymowali elblążanie w średniowieczu? Znaki pielgrzymie świadectwem pobożnych wędrówek*, [w:] R. Czaja, G. Nawrońska, M. Rębkowski, J. Tandecki (red.), *Archeologia et historia urbana*, Elbląg 2004, s. 517–527; W. Rozynkowski, *Omnes*, s. 206.

⁶⁰ A. Paner, H. Paner, *Gdańszczanie*, s. 174.

⁶¹ A. Mańkowski, *Pielgrzymki Pomorzan*, s. 253–254; M.-L. Favreau-Lilie, *Von Nord- und Ostsee*, s. 106, 112.

⁶² G. Nawrońska, *Znaki pielgrzymie świadectwem pobożnych wędrówek elblążan w średniowieczu*, [w:] E. Śledź (red.), *Okręt Kościoła z gdańskiego Dworu Artusa. Materiały z sesji zorganizowanej przez Muzeum Historyczne Miasta Gdańska*, Gdańsk 2008, s. 123, 126–127; A. M. Wyrwa, *Święty Jakub Apostoł. Malakologiczne i historyczne ślady peregrynacji z ziem polskich do Santiago de Compostela*, Legnica–Poznań 2009, s. 38–39. R. Kubicki, *Pielgrzymki w testamentach mieszczan elbląskich w XV i początkach XVI w.*, [w:] W. Długokęcki (red.), *Z dziejów średniowiecza. Pamięci Profesora Jana Powierskiego (1940–1999)*, Gdańsk 2010, s. 181–187.

sokości 5 cm została wykonana z gagatu, pochodzi najprawdopodobniej z przełomu XV/XVI wieku i została znaleziona w Gdańsku. Druga to ołowiana figurka świętego z około XIV–XV wieku, przechowywana jest obecnie w Muzeum Archeologicznym w Gdańsku. W zbiorach tego muzeum przechowywany jest także cynowo-ołowiany emblemat w formie muszli św. Jakuba podobnie z tego samego okresu, co ołowiana figurka⁶³. Może to także ślad pielgrzymi?

Św. Jakub w sztuce

Kolejnym miejscem, w którym możemy szukać w średniowieczu osoby św. Jakuba Większego są jego wyobrażenia w sztuce. Chociaż brakuje w tym względzie wyczerpujących badań, to jednak dysponujemy bardzo cennym artykułem Jerzego Domasłowskiego. Udało mu się ustalić dla Pomorza Wschodniego kilkadziesiąt przykładów gotyckich wyobrażeń świętojakubskich⁶⁴. Pochodzą one z okresu od połowy XIV do pierwszej ćwierci XVI wieku. Najczęściej naszego świętego spotykamy w przedstawieniach Dwunastu Apostołów. Odwołajmy się tu do przykładu jego rzeźby w kościele farnym w Chełmnie⁶⁵.

Kolejny typ przedstawień świętego, w kompozycjach grupowych, został nazwany *Sacra Conversatione*. Dla przykładu spotykamy go na jednym ze wsporników w zakrystii kościoła św. Jana (Janów) w Starym Mieście Toruniu z ok. 1400 roku, na którym znajduje się popiersie Chrystusa, Matki Bożej Bolesnej oraz zestawionych parami świętych: św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelistę, św. Katarzynę i św. Barbarę oraz św. Jakuba Starszego i św. Jakuba Młodsze⁶⁶.

W innej grupie wyobrażeń, św. Jakuba spotykamy w scenach ewangelicznych i apokryficznych. I tak świętego widzimy w przedstawieniach: Ostatniej Wieczerzy, Modlitwy w Ogrójcu, Zesłania Ducha Świętego, Zaśnięcia Matki Bożej, czy Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Tę ostatnią apokryficzną scenę spotykamy między innymi w poliptyku grudiądzkim z końca XIV wieku⁶⁷.

⁶³ A. M. Wyrwa, *Stan i potrzeby badań nad średniowiecznymi podróżami z ziem polskich do „grobu św. Jakuba Apostoła*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Drogi św. Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*, Kraków 2008, s. 40.

⁶⁴ J. Domasłowski, *Wyobrażenia św. Jakuba w gotyckiej sztuce Pomorza Wschodniego*, [w:] A. Sroka (red.), *Szpital i kościół św. Jakuba. 600 lat fundacji gildii szyprow w Gdańsku*, Toruń 2009, s. 48–101.

⁶⁵ Tamże, s. 54.

⁶⁶ Tamże, s. 71.

⁶⁷ Tamże, s. 81–83.

Wreszcie, stosunkowo najmniejszą grupę stanowią przedstawienia świętego, jako postaci indywidualnej oraz w cyklach obrazowych. Dwa najstarsze z takich wyobrażeń, pochodzące z końca XIV wieku, znajdują się w kościele parafialnym Nowego Miasta Torunia. Jedno z nich umieszczone jest na południowej ścianie prezbiterium, drugie natomiast w podwieżowej części zachodniej⁶⁸.

Dzwony

Na osobną uwagę, pośród miejsc, w których spotykamy odniesienie do św. Jakuba, zasługują dzwony. Te wyjątkowe przedmioty, związane nierozłącznie z obiektami sakralnymi, stały się także wyrazem oddania czci świętem. Wyjątkowo sakralną funkcję dzwonu możemy dostrzec już w samym sposobie jego włączenia do przestrzeni sacrum. Od średniowiecza był to specjalny obrzęd podobny do chrztu dziecka czy konsekracji świątyni⁶⁹. Każdy większy dzwon otrzymywał w średniowieczu imię, które podkreślało jego wyjątkowość pośród przedmiotów, które towarzyszyły człowiekowi. Przypomnijmy także, że z imieniem w kręgu kultury chrześcijańskiej wiązało się głębokie rozumienie sensu istnienia człowieka, a w tym przypadku rzeczy⁷⁰.

Możemy założyć, że dzwony noszące imię św. Jakuba znajdowały się, przynajmniej w niektórych wymienionych wyżej świątyniach, oddanych pod opiekę temuż świętemu. Oczywiście dzwony nawiązujące do osoby św. Jakuba Większego mogły być obecne także i w innych obiektach sakralnych. Ponieważ dzwony przez wieki były łatwym łupem wojennym, a przy tym bardzo często ulegały uszkodzeniom, to tych najstarszych, średniowiecznych, zachowało się do naszych czasów niewiele. Możemy się jednak odwołać do następujących przykładów. Osobę św. Jakuba spotykamy w inskrypcji znajdującej się na dzwonie z kościoła parafialnego św. Jakuba z Nowego Miasta Torunia. Dzwon pochodził z XV wieku. Oto treść znajdującej się na nim inskrypcji: *hilf got maria berot vnde der liebe her sinte iokob*⁷¹. Dodajmy, że dzwon ten zo-

⁶⁸ Tamże, s. 83–85.

⁶⁹ S. Benz, *Glockenweihe*, [w:] *Lexikon für Theologi und Kirche*, Bd. 4, Freiburg 1986, kol. 966; J. Hani, *Symbolika świątyni chrześcijańskiej*, Kraków 1994, s. 75 n.

⁷⁰ Por. H. Fros, F. Sowa, *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Kraków 2000.

⁷¹ A. Soborska-Zielińska, *Dzwony w Chełmnie i ich znaczenie w życiu miasta*, [w:] T. Jaworski, M. Nasieniewski, K. Przegiętka (red.), *Tajemnice starych dzwonów Torunia i Chełmna w 500-ną rocznicę ulania wielkiego Tuba Dei spisane*, Toruń 2001, s. 71–73; K. M. Kowalski, *Inskrypcje na dzwonach gotyckich w Prusach. Studium z epigrafiki kampanologicznej*, Gdańsk 2006, s. 368.

stał zrabowany przez Szwedów w 1703 roku i znajduje się aktualnie w katedrze w Uppsali.

Ciekawa inskrypcja znajdowała się także na niestety zaginionym podczas ostatniej wojny, dzwonie z kościoła w Bogatce (wieś położona na obszarze Żuław Gdańskich, niedaleko Pruszcza Gdańskiego). Dzwon pochodził z 1537 roku, a treść zamieszczonej na nim inskrypcji brzmiała: *Jacobe lux Hispanie ab omni clade nos protage*⁷². Jak widać spotykamy tu jednoznaczne odwołanie się do św. Jakuba Większego, który jest światłem (ratunkiem) dla Hiszpanii. Jemu to oddawano pod opiekę wspólną gromadzącą się w tej świątyni, aby chronił ją przed klęskami.

Zakończenie

Przywołane wyżej miejsca, to swoisty kwestionariusz badawczy, który możemy zastosować w badaniach nad kultem św. Jakuba Większego na Pomorzu. W świetle tych kilku przejawów pamięci o świętym widzimy wyraźnie, że św. Jakub należał do popularnych świętych omawianego obszaru. Wskazane przejawy kultu możemy śledzić głównie w XIV i XV wieku, czyli w końcu średniowiecza. Wydaje się, że przywołana chronologia oddaje najbardziej intensywny okres w dziejach kultu św. Jakuba Większego w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach oraz szerzej w Polsce i w Europie wschodniej. Nie mamy też wątpliwości, że żywotność tego kultu w całej Europie, także i na Pomorzu była inspirowana przez sanktuarium w Santiago de Compostela. To właśnie w XIV i XV wieku przeżywało ono swój dynamiczny rozwój. Miejsce to stało się z jednej strony ogromnym magnesem przyciągającym wiernych, z drugiej zaś źródłem, z którego emanował na cały świat chrześcijański kult św. Jakuba.

Dodajmy jeszcze na koniec, że wskazane w artykule miejsca, to na pewno nie wszystkie pola, na których można poszukiwać jakubowych śladów. Brakuje na przykład odniesień do relikwii świętego. Nie natrafiono jednak, jak do tej pory, w badaniach na ich obecność. Nie można wykluczyć, że znajdowały się one na badanym obszarze, chociażby w jednej ze świątyń, której patronował. To oczywiście tylko przypuszczenie. Wydaje się jednak, że w średniowieczu na badanym terenie, a szerzej w całym państwie zakonnym w Prusach oraz na obszarze Polski, było niewiele relikwii św. Jakuba Większego.

⁷² K. M. Kowalski, *Inskrypcje na dzwonach*, s. 198, 353.

The earliest traces of the cult of St. James the Greater in Gdańsk Pomerania and the Chelmno Land

Summary

The article focuses on the forms of cult of one of the most popular saints of the Middle Ages, Saint James the Greater, within this area of Gdańsk Pomerania (including the Chelmno Land) which was a part of the medieval state of the Teutonic Knights in Prussia and, considering church administrative units, belonged to the Chelmno Diocese and Pomeranian Archidiaconate of the Diocese of Włocławek.

The first thing to deal with is problem of identification of Saint James. When reading old sources we often find it difficult to distinguish which of the two apostles is mentioned, i.e. Saint James the Lesser or the Greater, as the medieval writings usually say generally about Saint James.

A thorough enquiry in sources enables to point the following forms of the cult of Saint James the Greater: in liturgy, as a patron of parish churches, patron of other temples, patron of streets, patron of chapels and altars, patron of brotherhoods, patron of people (names), patron of bells, pilgrimages and objects of art. They all form a kind of questionnaire for research on the cult of Saint James the Greater in Pomerania and also convince that Saint James belonged to the most popular saints worshipped in this territory. The examples of the cult mentioned above can be traced mainly in the late Middle Ages, i.e. in the 14th and 15th centuries.

*Waldemar Rozykowski, dr hab., prof. UMK
Uniwersytet Mikołaja Kopernika,
Toruń*

WPŁYW
ŚWIĘTEGO ROKU JAKUBOWEGO
NA ROZWÓJ
KULTU I DROGI ŚW. JAKUBA

THE IMPACT
OF THE HOLY JACOBAN YEAR
ON THE SPREADING
OF THE CULT AND THE WAY OF ST. JAMES

THE CONFRATERNITY OF ST. JAMES THE APOSTLE – DISTRICT OF MAŁOPOLSKA, WIĘCŁAWICE STARE

THE IMPACT
OF THE HOLY JACOBEOAN YEAR
ON THE SPREADING OF THE CULT
AND THE WAY OF ST. JAMES

Eds. by:
ANTONIEGO JACKOWSKIEGO
FRANCISZKA MROZA
IWONY HODOROWICZ

Wydawnictwo »Czuwajmy«
Kraków 2011

BRACTWO ŚW. JAKUBA APOSTOŁA W WIĘCŁAWICACH STARYCH

WPŁYW
ŚWIĘTEGO ROKU JAKUBOWEGO
NA ROZWÓJ
KULTU I DROGI ŚW. JAKUBA

pod redakcją:
ANTONIEGO JACKOWSKIEGO
FRANCISZKA MROZA
IWONY HODOROWICZ

Wydawnictwo »Czuwajmy«
Kraków 2011

Publikacja dofinansowana ze środków
Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego
i Ks. Ryszarda Honkisz
proboszcza Parafii pw. św. Jakuba Apostoła w Więclawicach Starych

RECENZENT
prof. dr hab. Stefan Skiba

© Copyright by Bractwo św. Jakuba Apostoła
Oddział Małopolski w Więclawicach Starych

OPRACOWANIE TYPOGRAFICZNE I REDAKCJA TECHNICZNA
Edward Szarek, Dawid Korczak

KOREKTA WYDAWNICZA
Grażyna Misińska-Ścibor, Edward Szarek

TŁUMACZENIA
Magdalena Kich, Zygmunt R. Kich, Bogna Matuszewska-Sulima

ZDJĘCIE NA OKŁADCE
Franciszek Mróz

ISBN 978-83-62862-03-0

Printed in Poland

Wydanie I, Kraków 2011

Opracowanie, przygotowanie do druku i druk:
WYDAWNICTWO »CZUWAJMY«
32-091 Michałowice, ul. Ks. Mariana Pałegi 41
tel./fax 12 388 53 80 wyd@czuwajmy.pl

Spis treści

Content

Prefacio	9
Przedmowa	13
Wstęp	17
Introduction	21
ARTYKUŁY	
ARTICLES	
<i>Ks. Maciej Ostrowski</i>	
Pielgrzymowanie w kościelnych dokumentach	27
Pilgrimage in ecclesiastical documents	41
<i>Stanisław J. Adamczyk</i>	
Zasługi papieża Kaliksta II (1119–1124) w szerzeniu kultu św. Jakuba Apostoła	43
The contribution of pope Callixtus II (1119–1124) to the spreading of the cult of st. James the Apostle	65
<i>Jerzy Grzegorz Kazimierczak</i>	
Święty Jakub w opowieściach apokryficznych	69
St. James in apocryphal stories	78
<i>Bartłomiej Sury</i>	
Droga Europy – Camino de Santiago jako element integracji europejskiej. Profil pielgrzyma do Santiago de Compostela w Roku Jakubowym 2010	79
The way of Europe – Camino de Santiago as part of European integration. The profile of a pilgrim to Santiago de Compostela in the Holy Jacobean Year 2010	92

Bogna Matuszewska-Sulima

- Obchody Roku Świętego oraz pielgrzymowanie
do Santiago de Compostela na przełomie XX i XXI wieku –
ze szczególnym uwzględnieniem Roncesvalles 95
- The celebration of the Holy Jacobean Year and pilgrimaging
to Santiago de Compostela at the turn of the 21st century –
with a focus on Roncesvalles 104

Paweł Różycki

- Via Podiensis – z wiarą i pobożnością przez wieki 107
- Via Podiensis – with faith and piety through the centuries 115

Franciszek Mróz, Łukasz Mróz

- Sukcesy i wyzwania związane z rozwojem kultu i Drogi św. Jakuba
w Polsce 117
- Achievements and challenges in spreading the cult and the Way
of St. James in Poland 130

Waldemar Rozyrkowski

- O najstarszych śladach kultu św. Jakuba Większego na Pomorzu
Gdańskim i w Ziemi Chełmińskiej 133
- The earliest traces of the cult of St. James the Greater
in Gdańsk Pomerania and the Chelmno Land 150

Cezary Jastrzębski

- Koncepcja sieci lokalnej Małopolskiej Drogi Świętego Jakuba 151
- The concept of a local network of the Małopolska Way of St. James 161

Emil Mendyk, Franciszek Mróz, Łukasz Mróz

- Droga św. Jakuba w Polsce. Kalendarium wydarzeń
w Świętym Roku Jakubowym 2010 i w pierwszym półroczu 2011 r. 163
- The routes of St. James' Way in Poland – an almanac of the events
throughout the Holy Jacobean Year 2010 and the first part of 2011 . . . 174

Mateusz Wyżga

- Parafia św. Jakuba Apostoła w Więclawicach i jej rejestracja
metrykalna z XVII–XVIII wieku. W stronę monografii historycznej 177
- The parish of St. James the Apostle in Więclawice and its church
registers from the XVII–XVIII centuries. Introduction
to a historical monograph 224

KOMUNIKATY
ANNOUNCEMENTS

Regina Madej-Janiszek

- Drogi św. Jakuba Starszego na Mazowszu – próby wytyczenia szlaku – sukcesy i trudności 227
 Ways of St. Jacob the elder in the Mazowsze region – attempts to determine the route – successes and difficulties. 231

Wioletta Antoszek, Lucyna Przybylska

- Św. Jakub i Lęborska Droga w opinii pielgrzymów 233
 St. James and The Lębork Way in pilgrims' opinions 239

Ks. mgr Józef Drabik

- Podsumowanie Świętego Roku Jakubowego w parafii pw. NMP Matki Kościoła i św. Jakuba w Brzesku – diecezja tarnowska 241
 A summary of the Holy Jacobean Year 2010 in the parish of Our Lady Mother of Church and St. James in Brzesko – diocese of Tarnów 246

Barbara Karpala

- Muzyka na szlaku św. Jakuba 247
 Music on the Ways of St. James 250

Urszula Sobiecka, Zygmunt Trojanowski

- Blaski i cienie na pątniczym szlaku św. Jakuba w Małopolsce na trasie Sandomierz–Kraków 253
 Ups and downs on the pilgrimage route of St. James from Sandomierz to Kraków 259